

ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖУРНАЛИТИКАНЫҢ ҚОҒАМДАҒЫ РӨЛІ

РОЛЬ ПРАВОВОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ В ОБЩЕСТВЕ

THE ROLE OF LEGAL JOURNALISM IN SOCIETY

TOPLUMDAKİ YASAL GAZETECİLİĞİN ROLÜ

*Бекжан Төребекұлы ӘШІРБАЕВ,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
Журналистика факультетінің
«6D050400 – Журналистика» мамандығының
II курс докторанты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы,
ashirbaev.1974@mail.ru*

Аңдатпа. Мақалада құқықтық журналистиканың функциялары мен принциптері, салалық баспасөздің ерекшеліктері сөз болады. Сөз бостандығының қоғамды демократияландыруда алатын рөлі талданып, тақырыптық ерекшеліктері жіктеледі. Тәуелсіз Қазақстанның құқық қорғау жүйесінде жүргізілген реформалардың мәні таратылып, оны насихаттайтын құқықтың басылымдар қызметінің ерекшеліктері баяндалады. Кейбір заң актілерінің мазмұны түсіндіріліп, нені білдіретіні жайында сөз болады. Жаңа технологиялар заманында құқықтық журналистиканың медиасауаттылыққа басымдық беруінің мәні ашылады.

Түйін сөздер: құқықтық журналистика, мультимедиа, демократия, коммуникация, презумция, актілер, IT-технология.

Аннотация. В статье рассматриваются функции и принципы правовой журналистики, особенности отраслевой прессы. Анализируется роль свободы слова в демократизации общества, классифицируются тематические особенности. Раскрывается сущность проводимых реформ в правоохранительной системе независимого Казахстана, излагаются особенности правовых изданий, пропагандирующих его деятельность. Так же рассматриваются содержание некоторых законодательных актов. Раскрывается сущность приоритета медиаобразование правовой журналистики в эпоху новых технологий.

Ключевые слова: правовая журналистика, мультимедиа, демократия, коммуникации, презумция, акты, IT-технологии.

Annotation. The article deals with the functions and principles of legal journalism, and features of the industry press. The role of freedom of speech in the democratization of society is analyzed, and thematic features are classified. The article reveals the essence of the ongoing reforms in the law enforcement system of independent Kazakhstan, describes the features of legal publications that promote its activities. The content of some legislative acts is also considered. The author reveals the essence of the priority of media education of legal journalism in the era of new technologies.

Keywords: legal journalism, multimedia, democracy, communications, prudence, acts, IT technologies.

Кіріспе

Адаммен бірге оның құқықтары да бірге туады. Заң үстемдік құрған мемлекетте ғана әділдік орнап, ақ пен қараны, жақсы мен жаманды, асыл мен жасықты – жалпы өтірік пен шындықтың арасын айыру мүмкін. Ал заң нормалары әр елдің менталитетіне, ұлттық ерекшелігіне, діни наным-сеніміне, салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпына байланысты қалыптасады. Неге әдеп өлшемдері әлсіреген тұста заң баптары қатая түседі? Себебі, қоғамдық тәрбиені ойламау идеологиялық босаңсуға алып келеді де, адамаралық қатынастың беріктігі кемиді. Демократия, бұл – шексіз еркіндік пен босандық қана емес, ол – тоқтам мен тиымның да шекарасын білу. Германия империясының бірінші канцлері Отто фон Бисмарктың: «Революцияны данышпандар ойластырады, романтиктер жасайды, ал қызығы мен рақатын алаяқтар көреді», – деген сөзінде үлкен мән жатыр. Ендеше, әрбір азамат түрлі желөкпе ойлар мен жеңіл түсініктердің құрбаны болмауы үшін құқықтық сауатын арттырып, соз бостандығының жауапкершілігі де барлығын жадында ұстауы тиіс. Осы ойға тоқтасак, онда құқықтық журналистиканың елді демократияландыру мен азат пікір алаңына аландырудағы рөлі мен қызметін терең түсінеміз. Сонда ғана масс-медиа өкілдеріне мамндық иесі дәрежесін қимай, олардың шаруасын жай кәсіп деңгейінде көретіндердің қатары сирейді.

Құқықтық журналистика – қоғамның құқықтық өмірін баяндайтын кәсіби қызмет саласы. Бұл да БАҚ қызметкерлерінің саяси, іскерлік, спорттық, медициналық немесе экологиялық журналистика бейімделіп, тақырыптық тұрғыдан мамандануы сияқты жағдай. Құқықтық журналистика әртүрлі, бір-бірнен айырмашылығы бар бағыттардан тұрады. Біріншісі – кәсіби заңгерлердің ғылыми-көпшілік басылымдардағы жариялымдары; екіншісі – құқық қорғау органдары, жедел тергеу тобының жұмысын көрсететін жедел хабарламалар, үшіншісі – сот пен сот билігінің қызметі туралы танымдық дүниелер; төртіншісі – сала мамандарының БАҚ-та оқырман мен тыңдарман сауалдарына жауап беретін консультативтік қызметі.

Құқықтық журналистиканың фунцияларын анықтау үшін салалық ерекшелігі мен әлеуметтік ойды басқарушылық сипатын тани білуіміз керек. Біріншіден, бұл қылмыстық фактілер туралы ақпаратты тарату; екіншіден, құқықтық фактілерді қорыту және талдау, құқық қолдану мен құқық қорғау органдарының қызметіне түсініктеме беру; үшіншіден, бұқарамен кері байланысты қамтамасыз ету; төртіншіден, құқықтық практиканы жетілдіру.

Авторлар тобы басылымдардың бағытына қарай жасақталады. Мысалы, мамандандырылған заң журналдары кәсіби құқықтық сананы жетілдіруге, тәжірибе алмасуға, заңнамадағы өзгерістерді талдауға бағытталған. Құқықтық журналистиканың криминалдық бағыты аудиторияға ақпараттың барынша көп көлемін береді. Бұл бағыт биліктің заң шығарушы және сот тармақтарының қызметін бағалайтын және түсіндіретін сапалы басылымдарда да бар. Құқықтық журналистика қоғамның құқықтық өмірінде жүріп жатқан процестерге қатысып, әлеуметтік субъектілер арасындағы өзара іс-қимылды, құқықтың нысанын түсіндіреді. Құқықтық өмір құқықтық мәдениет ретінде рухани салаға жатады. Демек, ол қоғамның рухани өмірінде жүріп жатқан процестерге қатысып, барлық идеологиялық институттарға тән танымдық, білім беру, тәрбиелік және ұйымдастырушылық функцияларды орындайды.

Заң актілері қағаз бетіне түсіп, бекітілетіні мәлім. Кодекс пен нормативтерді екі үлкен топқа бөлеміз. Олар – жария және жеке құқықтар. Жария құқық мемлекет пен азаматтардың өзара қарым-қатынастарын реттейді. Мемлекеттік билік органдары құқық арқылы қоғамды, азаматтарды басқару жөніндегі өз өкілеттіктерін жүзеге асырады. Жария құқыққа негізі ел конституциясы жатады. Бас құжат арқылы азаматтардың негізгі құқықтары мен бостандықтары нақтыланып, мемлекеттік құрылым мен басқарудың негіздері, билік органдарының, оның ішінде Парламенттің, Үкіметтің, ел Президентінің өкілеттік шекаралары белгіленеді. Сондай-ақ, мемлекет де жеке құқық субъектісі бола алады, бірақ ол құқықтық қатынастардың кез келген басқа қатысушысымен (жеке тұлға немесе ұжым) тең мәртебеге ие.

Бұқаралық ақпарат құралдарының осы барлық құқықтық салаларға қандай қатысын байқаймыз? Конституциялық құқықта азаматтардың негізгі құқықтары мен бостандықтары, соның ішінде еркін ақпарат алу және тарату еркіндігі жазылған. Мұның журналистерге тікелей қатысы бар. Қылмыстық құқықта журналистердің қызметіне кедергі келтіретін әрекет-қимылдар туралы айтылып, олар үшін жаза қарастырылған. Сот отырысы кезінде жазба жүргізу құқығы жайында баяндалады. Азаматтық арнамысты қорлайтын мәліметтерді таратқаны үшін жауапкершілік көзделген. БАҚ-тың сайлау алдындағы науқанға қатысу қызметінің бағыты реттелген. Міне, осы және басқа да нормалар жиынтығын ақпараттық құқық саласына біріктіреміз.

Қазақстан Республикасының Конституциясы барлық құқық көздерінің негізін құрайды. Қалған заңдар мен нормативті актілер оның мазмұнына қайшы келсе, өз күшін жояды. Ата заңда бұқаралық ақпарат құралдарында материалдарды дайындау, оны тарату мен пайдалануда туындайтын қатынастарды реттейтін биліктің заң шығарушы, сот және атқарушы тармақтары басшылыққа алатын принциптер тұжырымдалған.

Негізгі бөлім

.Француз жазушысы Альбер Камю: «Еркін баспасөздің жақсысы да, жаманы да болуы мүмкін, бірақ еркін емес баспасөз тек жаман ғана болады», – дейді. Ой еркіндігі – бұл сыртқы күштермен шектелмеуі тиіс абсолютті өлшем. Дегенмен, сана дербесігі адамның ми қабығында орын алатын жайттарға ғана байланысты емес. Азат ойлау қызметі қоғамдық ортадан біз алатын, оны талқылайтын және бөлісетін ақпарат ықпалымен жүреді. Адамның ойлау процесі басқалардан жасырын болуы мүмкін, бірақ екінші тараппен өз ойымен бөлісіп, бірге талқылау қажеттілігі туады. Ол үшін оған баспасөз еркіндігі керек. Сөз бостандығы арқылы адамның басқа адамдармен ешкімнің мәжбүрлеуінсіз қарым-қатынас жасауға, пікірталастар мен дауларға қатыса отырып, айналасындағыларға өз ұстанымын айтуға, өзгелердің де көзқарасын білуге мүмкіндігі туады. Оған мемлекеттік билік органдарына өтініштер, арыз-шағымдар мен ұсыныстар жіберу, сайлауда, референдумда дауыс беру еркіндігі, т.б. жатады.

Демократиялық қоғамда биліктің үш тармағы бар, ол – заң шығарушы, атқарушы және сот билігі. «Демократияның барлық кемшіліктерін мойындай отырып, оның бір ғана артықшылығын атар едім: адамзат баласы демократиядан асып түсетін басқару жүйесін әлі ойлап тапқан жоқ», – дейді Ұлыбританияның Премьер-Министрі болған Уинстон Черчилль. Рас, БАҚ «төртінші билік» деп әспеттелгенмен, 98 баптан тұратын ҚР Конституциясында мұндай тарау-трамақ жоқ. «Журналистика құзырлы орган емес» дегенді қайталап айта бертініміз содан. Бірақ оның қолында «қоғамдық пікір тудыру» деген «жасырын» және «жойқын» билік шоғырланған. Бейнелеп айтсақ, ол «көшпелі жеңіс кубогы» сияқты үш биліктің де орнын басуға құдіретті.

1992 жылы елімізде елеулі оқиғалар орын ады. Тәуелсіздіктің тұғыры нығайып, қабырғасы қатая түсті. Мемлекеттік құрылымдарымыз қайта жасақталып, ішкі-сырты саясатта көптеген жетістіктерге қол жеткіздік. Біріккен Ұлттар Ұйымына мүше болып, Еуропадағы Қауіпсіздік және Ынтымақтастық Ұйымына (ЕКЫҰ) қабылдандық. «Қазақстан Республикасының Конституциялық соты туралы» ҚР Жоғарғы Кеңесінің қаулысы шықты. Қазақстан да үш тармақты билік пен басқару жүйесінің негізі қаланды. Бұрын ҚР Әділет министрлігінің құрамында болып келген ҚР Жоғары соты жеке шаңырақ көтеріп, дербес мәртебеге ие болды. Елбасы – ҚР Тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаев Қазақстан Республикасы судьяларының VI съезінде сөйлеген сөзінде: «Біз жаңа саяси бағыттың барлық векторы үшін басымдықтар мен міндеттерді айқындаудамыз. Олардың бәрі ұлы стратегиялық мақсатқа – осы уақыт ішінде әлемнің дамыған 30 елінің қатарына кіруге бағытталған. Бұл – сот жүйесін де қамтитын барлық мемлекеттік органдардың міндеттері мен барлық жұмыстары соған сәйкестендірілген негізгі мақсат. XXI

ғасырдағы ұлттың дамуының маңызды өлшемі – мінсіз және тиімді ұлттық сот төрелігі жүйесі. Тәуелсіз және әділетті сот – құқықтық мемлекеттің негізі. Онсыз әлемнің бірде-бір елінде, тіпті ең дамыған мемлекеттерде қолайлы инвестициялық ахуалдың да, азаматтардың әл-ауқатының жоғары деңгейінің де, қоғамның табысты дамуының да болуы мүмкін емес», – деген болатын [1].

Тәуелсіз сот төрелігі демократиялық институттары орныққан елде ғана өз жұмысын жолға қоя алады. Қазір заңгер ғалымдар фемдадағы «төрағалық ұғымы» әлемдік стандартқа сай келмейтінін жиі айтады. Шынымен де, кодекстерді басшылыққа алатын судьяның үстінен тағы бір құрылымның қадағалауы қисынсыз. Ол оның тәуелсіздігін шектеп, шешім шығарарда екіойлы болуға итермелейді. Би мен қазының ерекше мәртебесі барлық уақытта мойындалған. Мысалы, 1917 жылы «Қазақ» газетінде жарияланған «Алаш» партиясы бағдарлама жобасының «Билік һәм сот» деп аталатын бесінші тарауында: «Билер мен судьялар Құдайдан кейінгі ең құдіретті адамдар болғандықтан жұрттың бәрі олардың шешімін орындауы тиіс», – деліген [2]. Әділдік іздеуші бұқара халықтың ең соңғы инстанциясы саналатын сот төрелігі ешкімге жалтақтамай, заң мен ардың алдында ғана жауапты болуы тиіс. Жаңару мен жаңғыруға негізделген тәуелсіз Қазақстанның сот реформасы осы нәтижеге қол жеткізеді деп сенеміз.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 14-бабында былай делінген: «1. Заң мен соттың алдында жұрттың бәрі тең. 2. Тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне байланысты немесе кез келген өзге жағдаяттар бойынша ешкімді ешқандай кемсітуге болмайды» [3]. Рас, әлеуметтік тепе-теңдік орнатып, наным-сенім бостандығына кепілдік беріп, білім алуға, жеке кәсіпті өркендетуге жағдай жасап, моралдық кемсітушілікке, тұрмыстық зорлық-зомбылыққа, т.с.с. жол бермейтін қоғам – бұл нағыз демократиялық қоғам. Мұндай көрсеткіш заң үстемдік құрған мемлекетте ғана мүмкін бомақ. Ал біліктілігі жоғары, тәжірибесі толысқан, коррупцияға бейім емес судьялар корпусы тағайындалу арқылы емес, сайланбалы технологиямен жасақталады. Өз сайлаушылары алдында есеп беру керектігін сезінетін лауазымды тұлға ғана әділет жолынан таймайды. Өкінішке қарай, қазір елімізде сот шешімдерінің 70 пайызы орындалмағаны жөнінде статистика айтылады. Бұл жерде сот орындаушылары қызметін қайта құрылымдап, оларға ерекше құзірет беру керектігі туралы мәселесінің тұрағаны бөлек әңгіме, әрине. Бірақ 10 шешімнің 7-еуі орындалмаса, бұл сот әділдігіне де күмән тудыратын жағдай.

Тәуелсіз елімізде түрлі саяси-әлеуметтік, құқықтық реформалар жүруде. Қоғамдық формация өзгерді. Экономикамыздың нарықтық қатынастарға өтіп, мемлекеттік меншіктің жекеменшікке ауысуы өмірімізге көптеген жаңа түсініктерді, атаулар мен критерийлерді алып келді. Банк қызметі мен жеке кәсіпкерліктің дамып, ақпарат кеңістігінде медиатехнологиялар дәуірі басталды. Бұл төңіректегі даулардың көбеюі судья жүктемесін арттырып, мамандандырылған соттар қызметіне деген сұранысты жоғарылатты. Неге десеңіз, мысалы, экономикалық дауларды қарайтын қазы өндірістің, сауда-саттық саласының, менеджмент пен маркетингтің ерекшеліктерін, жұмыс істеу тәртібін білуі шарт. «Еліміз экономикалық-капиталистік жүйе дамуына түскеннен кейін, азаматтық-процессуалдық істер саны күрт артты. Осыған орай қолданыстағы құқықтық саясат туралы тұжырымдамада және алдағы жылдарға арналған жаңа тұжырымдамада соттардың салалық мамандандырылуына үлкен мән берілді. Соның негізінде қазір бізде мамандандырылған экономикалық және әкімшілік соттар бар. Алматы мен Астана қалаларында ювеналды сот тәжірибесі қолданылуда. Келешекте арнайы заңның қабылдануымен мамандандырылған қылмыстық соттарды құру жоспарлануда. Сонымен қатар салықтық сот саласын жасақтау жұмыстары қарқынды жүргізілуде», – дейді ҚР Жоғарғы Сотының бұрынғы төрағасы, қазіргі сенатор Мұсабек Әлімбаев [4].

Жоғарыда айтылған өзгерістер БАҚ жанрларының түрленуіне алып келді. Қоғам өміріне енген жаңа бағыттарды, іс-әрекет аясын түсіндіру мәселені терең білетін сала

мамандарын сөйлету керектігін алға тартып, интервью жанрының белсенділігі артты. Бұл өзгеріс құқықтық басылымдарды да айналып өткен жоқ. Медиация, яғни заңдарды ізгілентіру реформасы, жаңа редакцияда қабылданған Қылмыстық, Азаматтық, Әкімшілік кодекстерді талдау, Алқабилер институты енгізілуінің себептерін тарқату, өлім жазасына жарияланған мораторий маңызына тоқталу, үшбуынды сот жүйесінің ерекшеліктеріне баға беру, сот тергеуінің қызметін түсіндіру секілді жаңашылдықтар тек кәсби мамандардың ғана түсіндіруін қажет етеді. «Журналистика жанрлары арсеналында бұрыннан бар, о бастан өнімді еңбек етіп келе жатқан формалар қатарына жаңа лек келіп қосылып жатыр. Бұл күндері қазақ және орыс тілді басылым беттерінен интервью жанрының сұхбат-портрет, ретроспективалық сұхбат, эксклюзив сұхбат, технологиялық сұхбат түрлерін ұшыратамыз»,– дейді журналистика профессоры Кәкен Қамзин [5].

Журналистік цехтағы әріптестеріміз елімізде 90-жылдары айқын байқалған пікір плюрализмі бәсеңсіп, қазір сөз бостандығын тұншықтыру деректері көбейіп кеткенін айтады. «Әділ сөз» қорының мәліметі бойынша, мысалы, бір ғана 2012 жылы БАҚ пен журналистерге қатысты 17 қылмыстық, 100-ден астам азаматтық сот процестері болған. Масс-медиа мен оның өкілдері талап арыз берушілерге 4,5 миллиард теңге көлемінде моральдық шығын төлеген. Мониторинг жүргізілген жылға дейін негізсіз 44 бұқаралық ақпарат құралы жабылған. «Алма-Ата инфо» газетінің бас редакторы Рамазан Есергепов пен «Заң және әділ сот» газетінің бас редакторы Тоқберген Әбиев 3 жылдан абақтыда отырып шыққан. Қор сарапшысы Ғалия Әженова журналистердің кәсіби қызметіне кедергі келтіргенде қолданылатын Қылмыстық Кодекстің 158-бабы жұмыс істемей тұрғанына алаңдаушылық білдіреді. Бұқаралық сананы басқару мен бақылауда ұстауға ұмтылу кері қарсылық тудырып, кез келген мемлекеттің ішкі-сырты саясатын әлсіретіп, әлем алдындағы беделін түсіреді. Барынша ақпараттық ашықтық саясат ұстанып, ой еркіндігі принциптеріне құрметпен қарайтын, қоғамды демократияландыруда Орта Азия елдерінің ішінде эталонды үлгі саналатын Қазақстан бұл бағытта келесі сатыға көтеріледі деген сенімдеміз.

Құқық тақырыбында қалам тербейтін журналистерді толғандырып, пікірталас тудырып келе жатқан бір мәселе, ол – сот сатыларында қаралып жатқан іс туралы жазу. Осы әрекет дұрыс па, бұрыс па? Қылмыстық процесс жүріп жатқанда оған БАҚ-тың араласуынан судьяға қысым жасау элементін көретіндер бар. Керісінше, істің қоғам назарында болуы шешімнің бұрмаланбай, әділ қаралуының кепілі деп санайтындар да аз емес. Енді бір топ іс бірінші инстанцияда қаралып, шешім шыққан соң ғана журналист араласуға құқылы десе, апелляция мен кассация бітпей мүлдем жазуға болмайды деген пікірді ұстанатындар да кездеседі. «Бірде-бір әлем заңдарында «болған оқиғаны жазбау керек» деген сөз жоқ. Сондықтан адам қамауға алынып, тергеу жұмысы жүре бастағаннан бастап оқиғаны журналистің жазуға құқы бар. Бірақ ол оқиғаны бар болғаны сипаттап қана көрсетуі керек. Мәселе – журналист тұжырымының жасалмауында»,– дейді заң ғылымдарының докторы Есберген Алауханов [6]. Демек, журналист материал дайындағанда өзіне таяқ болып тимейтін тәсілді таңдап, тоқетер байлам жасамай, «мүмкін», «сияқты», «көрінеді» деген болжам сөздерді пайдаланып, «лингвистикалық қулыққа» барғаны абзал. «Қылмыскер» емес, «қылмысқа күдікті» деуі керек. Себебі, ҚР Конституциясының 77-бабында: «3. Заңды қолданған кезде судья төмендегі принциптерді басшылыққа алуға тиіс: 1) Адамның кінәлі екендігі заңды күшіне енген сот үкімімен танылғанша ол жасаған қылмысқа кінәлі емес деп есептеледі»,– делінген [7].

Құран аяттарын телог мамандар мен дін қызметкерлерінің тәспірлейтіні сияқты, заң баптарын да түсіндіріп, таратып айтып, мазмұнында не жасырулы тұрғанын баяндау маңызды. Бұл – халықтың құқықтық сауатын көтеруде журналистика атқаратын миссияның бірі. Сот – заң шығарушы емес, бекітілген заңдарды қолданушы орган. Алдын ала тергеуде айыпталушының қылмысы қалай дәрежеленсе, судья сол баптың төңірегінде

үкім шығарады. Мысалы, ҚР Қылмыстық Кодексінің 188-бабында: «1. Ұрлық, яғни бөтеннің мүлкін жасырын жымқыру – мүлкі тәркіленіп немесе онсыз, бір мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не сегіз жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады», – делінген [8]. Судья қылмыскерге осы бапта көрсетілген 3 жылдан артық жазаны бере алмайды. Сот залынан репортаж жүргізен журналист «жаза тым жеңіл» деп жазып, сотты жемқорлық фактісімен айыптап жатса, ол оны кәсібилігінің төмендігін ғана білдіреді. Өкінішке қарай, біздің көп әріптестеріміз құқық қорғау органдарының құрылымымен терең таныс емес, олардың қызметі мен функциясын ажырата алмай жатады. Сот орындаушылары мамандарының жұмысынан кемшілік таспса, «сот төрағасы қайда қарап отыр?» деп айыптайды. Елімізде сот орындаушылары жеке отау болып құрылғанын білмейтін БАҚ өкілдері де кездеседі.

Қазақстан Республикасының кез келген азаматы алқабилер сотына кандидат ретінде тіркеліліп, жаңа технологиялар көмегімен кездейсоқ таңдалып алынады. Бұл тізімге құқық қорғау органдары (судья, прокурор, тергеуші, полиция, әскерилер) мен мемлекеттік қызметкерлер енгізілмейді. Дін өкілдері өздерінің жазбаша өтініші бойынша алынып тасталады. 2006 жылы қабылданған «ҚР алқабилер туралы» заңының 1-бабында: «1) алқабилер – соттың қылмыстық істі заңда белгіленген тәртіппен қарауына қатысуға шақырылған және ант қабылдаған Қазақстан Республикасының азаматы; 2) алқабилерге кандидат – Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексіне сәйкес кейіннен алқабилерді іріктеу рәсіміне қатысу үшін алқабилерге кандидаттардың тізіміне енгізілген Қазақстан Республикасының азаматы», – делінген. Отандық фемидағы енгізілген бұл өзгерістің идея авторларының бірі – академик, заң ғылымының корифейі Салық Зиманов. Қазақ даласында хандық дәуір салтанат құрған тұста ерекше мәртебегі ие болған билер сотының кемел үлгісі елімізде қызу қолдау тапты. Қылмыстық істерді қарайтын алқабилерге кандидаттар тізіміне азаматтық мамандық иелерінің ғана іріктеліп алынуының өз сыры бар. Қаралып жатқан істе құқық қорғау мен әскери қызметкерлерден бөлек, яғни бұйрыққа бағынышты болу психологиясынан ада альтернативті көзастарды тыңдау да маңызды. Адам тағдары шешіліп жатқан сәтте барлық мән-жайлар қаперге алынып, таразылануы тиіс. Ендеше, құқықтық журналистика бұл тақырыпқа дендеп, тереңдеп еніп, жаңаша бастаманың дұрыс-бұрыс тұстарын қаузап жазуы керек.

Бес құрлықты тұтас қамтыған Екінші дүниежүзлік соғыста 50 миллион адам құрбан болды. Махаббат пен сұлулықты жырлаған ақын Гетенің отанында билік тізгіні шаласуатты, қызуқанды, нарцисс Адольф Гитлердің қолына тиіп, жер бетіне үстемдік құру идеясы насихатталды. Өздерін арийліктердің заңды мұрагері санайтын немістердің ұлттық намысын қоздыруда Дарвинның табиғи сұрыпталу, яғни жабайы табиғаттағы күштінің әлсізді жұтуы ғылыми негізге алынды. Басқа мемлекеттерді оккупациялауды ақтап алатын теориялық қондырғы жасалды. Яғни, әр нәрсенің де – ақтың да, қараның да ғылыми-әдістемелік негізі бар. Қазіргі өркениетті елдерде қолданысқа енгізілетін кез келген заң жобасы ғылыми ортада дайындалып, сұрыптаудан өтіп, қоғамдық талқылауға ұсынылады. Билік салық төлеушінің қаржысына тұрғызылатын зауыт-фабрика, электр станция, т.б. құрылыс нысандарын салуды өз бетінше шеше алмайды. Бұл – демократия қағидасына қайшы әрекет. Тым жоғары айыппұл, салықтың көптігі, әлеуметтік төлемдердің аздығы, оқу ақысының жоғары болу сияқты түйткілді мәселелердің артында ел талқысына салынбай қабылданып кеткен заң күші тұр. Негізі, барлық заң мәселеге бейтарап қарайтын, жеке мүддесі жоқ ғалымдардың талқылауымен әзірленіп, құзырлы орындарға ұсынылуы керек. Ол құжатты мүдделі мекеме дайындаса, әрине, өзіне ыңғайлы, қажетті факторларды алдымен ескеріп, былайғы жұрттың наразылығын тудыратын баптарды батыл кіргізіп жібереді. Қоғамдық пікір арқылы бақылау жүргізетін журналистиканың міндеті мен қызметіне осындай келеңсіздіктерді болдырмай, ашықтық пен шынайылықты қамтамасыз ету жатады.

Тәуелсіз Қазақстанда құқықтық басылымдардың қалыптасып, дамуына үлкен үлес қосқан азамат, ол – Нағашыбай Шайкенов. Белгілі мемлекет және қоғам қайраткері, заңгер-ғалым, «Парасат» орнениінің иегері, ҚР тұңғыш Әділет министрі, ҚР Премьер-министрінің орынбасары қызметтерін атқарған Нағашыбай Аманғалиұлы өмірінің соңына дейін «Заң Медиа-корпорациясына» қарасты басылымдарға («Заң газеті», «Юридическая газета», «Заң журналы», «Фемида») қолдау білдіріп, идеялық бағыт-бағдар беріп, моральдық-материалдық тұрғыдан сүйеіп келді. Халқтың құқықтық сауатын, мәдениетін көтеруде бұл ақпарат құралдарының сіңіріп келе жатқан еңбегі алабөтен. «Сәті түскен сұхбат», «Алқаби», «Заң-тәпсір», «Бүгінгінің бас тақырыбы», «Қылмыс пен жаза», «Орайы келген әңгіме», «Алқа», т.б. қалыптасқан айдарларын оқырман қауым асыға күтері анық. Республикалық «Заң газетін» әр жылдары отандық ақпарат кеңістігінде қалыптасқан қолтаңбасы, жоғары баға-бәсі бар Марат Тоқашбаев, Қасым Әзімхан, Шарафаддин Әмір секілді белгілі, білікті манадар басқарды. Басылымға қазір басшылық жасайтын Айнұр Сембаева да оқуы мен тәжірибесі толыққан, жазу-сызу мәнері ерекше әріптесіміз. Құқықтық тақырыпта өз мектебі қалыптасқан Елеусіз Мұратов, Айша Құрманғали, Қалакөз Жүсіп, Шадиар Мекенбайұлы, Түймегүл Ибашева, Кәмила Ысқақова секілді аға және орта буын журналистердің жазу шеберханасы зерттеліп, оқу құралдарына енгізілсе, ғылыми арсеналымызға қосылар баға жетпес байлық болары анық.

Сонымен, негізгі ойымызды түйіндесек, құқықтық журналистиканың қызмет аясы адам құқықтары мен бостандықтарын сақтаумен тығыз байланысты. Қандай да бір әлеуметтік институттармен бірге нақты шаралар қабылдауда, адамдардың тікелей қарым-қатынасы мен өзара іс-қимылын, билік пен қоғам диалогын жасауда БАҚ-тың ұйымдастырушылық функциясы көрініс табады. Құқықтық журналистика заң шығарушы, құқық қорғау және құқық қолдану органдарының қызметін бақылауды жүзеге асырады, оған баға береді, оң немесе теріс әрекеттерін таразылайды. Сын және әлеуметтік бақылау функцияларын іске асыра отырып, журналистер заң бұзушылық анықталған жағдайда үкім шығара алмайды, бірақ қоғамдық резонанс тудыруы мүмкін аудиторияға, заң шығарушы және атқарушы билікке мәселені шешу қажеттігін жеткізеді. Әлеуметтік және құқықтық практикада "ауыру нүктелер" мен шешілмеген мәселелерге журналистер өздерінің жарияланымдары арқылы билік органдарының, лауазымды адамдардың назарын аударады. Сөз бостандығы – демократиялық басқару белгісі, ол барлық азаматтардың қоғам мен мемлекеттің өзекті мәселелерін талқылауға және шешуге тең қатысуына жағдай жасайды.

Бұқаралық ақпарат құралдары құқық қорғау органдарының серіктесі ретінде қылмыстың алдын алуда ғана емес, сондай-ақ ықтимал қылмыс куәгерлерін, жәбірленушілерді немесе іздестіріліп жатқан адамдарды табуға ат салысады. Бұқара халықты құқық қорғау қызметіне тартады. Егер азаматтар өздерінің құқықтық дағдылары мен нұсқауларын іске асырса, қылмысқа қарсы күрес күшейіп, оның көрсеткіші азаяды. Әлеуметтік практикада БАҚ азаматтық қоғамның ақпараттық тыныс-тіршілігін қамтамасыз етіп, адам құқықтарын құндылық ретінде қорғайтынын көреміз.

Қорытынды

Қазіргі жаңа технологиялар дәуірі дәстүрлі баспасөздің өрісін тарылтып, мультимедиялық мүмкіндіктерге даңғыл жол ашты. Рас, газет-журнал, баспа өнімдерін шығару ісіне компьютердің еніп, беттеу-безендіру саласына жаңа бағдарламалардың келуі көш шаруаны жеңілдетті. Жұмысқа тартылар адам саны азайып, электронды өнімдер көбейді. «Әлемдік шпаргалка» саналатын интернеттің пайда болуы ақпарат алуды жеңілдеткенмен, баспасөз әдебіне, журналистік стильге зор залалын тигізуде. Ғаламторға дерек-дәйектердің тексерілмей, фейк мәліметтердің көп жүктелуі медиасауаттылық мәселесін күн тәртібіне өткір қоюда.

Қазақстан Журналистер Академиясының президенті, профессор Сағымбай Қозыбаев елімізде 6000 мыңнан астам БАҚ тіркеліп, 3000-ға жуығы жұмыс істеп тұрғанын айтады. Бар болғаны халық саны 19 миллионға енді жеткен ел үшін аз көрсеткіш емес, әрине. Осы проблемалар құқықтық журналистиканы да айналып өтпегені анық. Заң мен құжатқа, үкім мен қаулыға негіздеп, эмоция емес, нақты цифрға тәуелді фемида тақырыбында жазатын әріптестерімізге жүктелетін жауапкершілік екі есе жоғары. «Казнить нельзя помиловать» деген бір сөйлемде үтір қай жерде тұруының өзі қатты маңызды екенін ескерсек, сот пен прокуратура, тәртіп сақшылары туралы жазбалар математикалық дәлдікті қажет етеді.

Елімізде жүріп өткен экономикалық реформалар ақпарат құралдарын еркін нарық заңына бағындырып, жаңа қаржылық саясат қажеттігін алға тартты. Жарнама бөлімдері, коммерциялық қызмет түрлері ашылып, ақысы төленген пиар материалдар жариялана бастады. Мемлекеттік тендрде профильдік бағытқа қатысты лотты ұту редакцияның материалдық-техникалық жағдайын жақсартудың негізгі шешіміне айналды. БАҚ бұрын тек мемлекет балансында болып, тек бір ғана идеологияны қолдап-қуаттаса, бұдан кейінгі материалдарда тақырыптық әралуандылық белең алды. Капиталистік қатынаста жарнама беруші басты ойыншыға айналып, ауа райын жасаса, бұл – баспасөз бостандығының принциптеріне қайшы келетін құбылыс. Қолдарында үлкен қаражат бар олигарх топтардың медиаиндустрияда монополиске айналу талпынысын, қалауын шектейтін арнайы заңдардың болуы маңызды. Мысалы, өркениетті елдердің бұқаралық ақпарат құралдары туралы заңы мемлекеттік мекеменің жеке газет-журнал ашып, оған құрылтайшы ретінде қатысуынаға тыйым салдады. Қазақстанда биліктің бір тармағы саналып, тәуелсіз сот төрелігін жүзеге асыратын ҚР Жоғары соты өз баспасөзін ашып, сарай ақындарынша өз жетістіктерін айтқызып, сайратып қойса, ол, әрине, заңдық та, этикалық та нормаларға қайшы іс-қимыл болып шығар еді. БАҚ-тың тәуелсіз, ешкімге бағынышты емес әрекет етуі адамның күретамырындай маңызды екенін осыдан байқаймыз.

Бір анығы, құқық қолдану қызметін бағалау, жаңадан қабылданған заңдар, оларға енгізілетін өзгерістер мен толықтыруларды талдау – осының барлығы құқықтық журналистикада мазмұндалуға тиіс. БАҚ аудиторияның құқықтық нормаларды білуін ғана көздемейді, сондай-ақ оның талаптарына сәйкес немесе қайшы келетін адамдардың іс-әрекетін бағалайды. БАҚ аудиторияға жүйелі түрде әсер ету арқылы оның санасын, құқықтық түсініктері мен ұстанымдарын қалыптастырады. Яғни, бұл тұлғаны құқықтық әлеуметтендіру функциясымен тығыз байланысты. Құқықтық әлеуметтендіру адамның құқықтық нормаларды, құндылықтар мен мінез-құлық үлгілерін меңгеруін білдіреді. Адамдардың санасын, идеологиялық (саяси, экономикалық, құқықтық, эстетикалық және т. б.) көзқарастары мен ұстанымдарын қалыптастыру арнайы институттар қызметінің ықпалымен жүзеге асады. Құқықтық журналистика тонау, қарақшылық, бопсалаушылық, т.б. қылмыстық іс-әрекеттер туралы хабардар етіп, оқырман аудиториясына мұндай жағдайларда өзін қалай дұрыс ұстау керектігі туралы айтады. Сала мамандары оқырмандарды, тыңдаушылар мен көрермендерді өз құқықтарын сауатты және тиімді қорғауға үйретіп, заңға бағынышты мінез-құлықты сіңіреді. Осылайша, құқықтық журналистика қылмыстар мен құқық бұзушылықтардың алдын алу функциясын орындай алады.

Қорыта айтқанда, қоғамның сауатты құқықтық өмірінің қалыптасуы құқықтық ақпараттандыру, ағарту, білім беру және адамдарды тәрбиелеу жүйесімен тығыз байланысты. Құқықтық журналистика танымдық ғана емес, ағартушылық қызметті де орындайды. Құқықтық мәдениет құқықтық надандық пен құқықтық сауатсыздықты түбірімен жойып, құқықтық білімді арттырады. Кеңес өкіметі тұсында әділет органдарына, прокуратураға, тіпті соттарға құқықтық білімді насихаттау функциясы жүктелді. Өкінішке қарай, қазіргі уақытта бұл функция заңды мекемелерде кешенді түрде іске асырылмайды, құқықтық құндылықтар мен идеалдарды насихаттаумен жүйелі түрде ешкім айналыспайды. Тек қана бұқаралық ақпарат құралдары құқық туралы білімді тарата отырып, оны насихаттап, құқыққа оң көзқарасты тәрбиелеп, құқықтық идеалдар мен құндылықтарды түсіндіріп келеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Назарбаев Н.Ә. Ұлттық сот жүйесінің «Қазақстан – 2050» стратегиясы аясындағы міндеттері // Ақорда.kz, 20 қараша, 2013 ж.;
2. Нұрпейісов К. Алаш және Алашорда тарихының зерттелуі хақында // Қазақ тарихы, №1, 1994 ж., 12-б.;
3. Қазақстан Республикасының Конституциясы // Әділет, 30 тамыз, 1995 ж.
4. Әлімбаев М.Т. Қазақстанда мамандандырылған соттарды құру басым міндетке айналды // ҚазАқпарат, 27 қазан, 2009 ж.;
5. Қамзинн К. Қазақ көсемсөзі жанрларының кемелдену үдерісі.– Алматы: Экономика, 2009 ж., 223-224 б.б.;
6. Алауханов Е. Құқықтық журналистиканың дамуы: кемшіліктер мен кедергілер //Ақиқат, 22 мамыр, 2012 ж.
7. Қазақстан Республикасының Конституциясы // Әділет, 30 тамыз, 1995 ж.
8. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі // Әділет, 3 шілде, 2014 ж.

References:

- 1.Nazarbaev N.A. Ultytk sot juiesinin «Qazaqstan - 2050» strategiasy aiasyndagy mindetteri // Aqorda.kz, 20 qarahsa, 2013 j;
2. Nurpeisov K. Alash jane Ajashorda tarinynyn zerttelyi haqynda // Qazaq tarihy, №1, 1994 j., 12-b.;
3. Qazaqstan Respyblirasynyn Konstitytsiasy // Adilet, 30 tamyz, 1995 j;
4. Alimbekov M.T. Qazaqstanda mamandanlyrylghan sottardy qyry basym mindetke ainaldy // Qaz Aqparat, 27 qazan, 2009 j;
5. Qamzin Q. Qazaq kosemsozi janrlarynyn kemelleny yderisi.– Almaty: Ekonomika, 2009 j. 223-224 b.b.
6. Alaynanov E. Ququqtyq jyrnalistikany damyy: kemshilikteri men kedergileri // Aqiqat, 22 мамыр, 2012 j.
7. Qazaqstan Respyblirasynyn Konstitytsiasy // Adilet, 30 tamyz, 1995 j;
8. Qazaqstan Respyblirasynyn Qylmystyq Kodekisi // Adilet, 3 shilde, 2014 j;

Автор туралы библиографиялық мәлімет:

Қазақ тілінде:

ӘШІРБАЕВ Б.Т. - Журналистика факультетінің «6D050400 – Журналистика» мамандығының II курс докторанты. Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. Әл-Фараби даңғ., 71, Алматы, Қазақстан, Тел: +7 7014850481. E-mail: ashirbaev.1974@mail.ru.

Орыс тілінде:

Аширбаев Б. Т.-докторант 2 курса специальности «6D050400 – Журналистика» факультета журналистики. Казахский национальный университет им. Аль-Фараби. Пр. Аль-Фараби., 71, Алматы, Казахстан, Тел: +7 7014850481. E-mail: ashirbaev.1974@mail.ru.

Ағылшын тілінде:

ASHIRBAYEV B. T.-Journalism faculty "6D050400-Journalism" mamandygyn II course doctoral students. Al-Farabi atyndagy Kazak ulttyk University. Al-Farabi Dang., 71, Almaty, Kazakhstan, Tel: +7 7014850481. E-mail: ashirbaev.1974@mail.ru.

Түрік тілінде:

Ashirbayev B. T., gazetecilik Fakültesi "6d050400-Gazetecilik" dalında 2 doktora öğrencisi. Kazak Ulusal Üniversitesi. Al Farabi. Al-Farabi. . 71, Almatı, Kazakistan, Tel: +7 7014850481. E-mail: ashirbaev.1974@mail.ru.